

Körömi Gabriella

Kultúrák keresztútján: reáliák Szabó Magda *Az ajtó* című regényének orosz és francia műfordításában¹

Az utóbbi két évtizedben a hazai fordítástudományban elfogadottá vált az a felfogás, amely a műfordítást már nemcsak két különböző nyelv, hanem két különböző kultúra közötti közvetítésnek, egyfajta interkulturális kommunikációnak is tekinti. Ebben a sajátos interkulturális kommunikációban, amelynek szereplői nem ugyanabban a térben és időben helyezkednek el, a fordító az, aki közvetít az eltérő nyelvi és kulturális közösséghez tartozó feladó (az író) és a befogadók (az olvasók) között. Nem véletlen, hogy a fordítástudomány és -tatás egyre nagyobb figyelmet szentel a fordítók kultúráközvetítő szerepének.

A fordítás mint kulturális közvetítés egyik fontos – bár nem kizárólagos – területe a kulturálisan kötött kifejezések, az ún. reáliák fordítása. A reália szó² fordítástudományi jelentését Vlahov és Florin definiálta először.³ Habár a fordításkutatóknak a könyv megjelenése óta eltelt közel négy évtized alatt sem sikerült megegyezésre jutniuk a reáliák elnevezésében⁴ és meghatározásában, a reáliák mégis a fordítástudomány kedvelt és gyakran tárgyalt témájává váltak.⁵

Nem célom a reáliák különböző definíciójának összehasonlító elemzése, de mivel a reáliafordítások vizsgálata nem képzelhető el a fogalom tisztázása nélkül, ezért jelzem, hogy a reáliák fogalmát tanulmányomban abban az értelmezésben használom, ahogyan azt Drahot-Szabó definiálta:

¹ A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 számú „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

² *A Magyar értelmező kéziszótár* szerint a reáliák szó két jelentéssel bír. „1. A természet-tudományok (mint tantárgyak) <a humán tárgyakkal ellentétben>. 2. A valóságos, kézzelfogható dolgok.” Pusztai Ferenc, Csábi Szilvia (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004. 1128.

³ Ld. Сергей Влахов, Сидер Флорин: *Непереводимое в переводе*. Москва, Международные отношения, 1980.

⁴ Bár a magyar fordításkutatók – csakúgy, mint külföldi társaik – számtalan elnevezést használnak a fogalom jelölésére – például kultúrászó, lefordíthatatlan elem, kultúraspecifikus kifejezés, kultúrafüggő elem, etnokulturéma –, de mivel még mindig a reália szó tűnik a leginkább elterjedtnek, ezért tanulmányomban én is ezt használom. A terminológiát illetően ld. Mujzer-Varga Krisztina: A reáliafogalom változásai és változatai, *Fordítástudomány*, 2007. 9/2. 55–84.

⁵ A reáliák nem csak a fordításkutatók érdeklődését keltették fel, megértésükre a mindennapi életben is egyre nagyobb az igény, amit a kulturális szótárak népszerűsége is bizonyít.

[...] a reáliák olyan nyelvi jelek vagy jelkombinációk, amelyek egy bizonyos korban a jelhasználók egy csoportja számára denotációjukon túlmenően többletértékkel, konnotációval rendelkeznek, s így a csoport tagjaiban megközelítően azonos, illetve hasonló asszociációkat keltenek. Ez [...] annak tulajdonítható, hogy a csoport történelmével, társadalmi-politikai berendezkedésével, művészetével, szokásaival és erkölcsrendszerével, azaz röviden: a nyelv- és kultúraközösség tagjainak életével, gondolkodásával szorosan összefüggnek.⁶

Ez a meghatározás árnyaltabb, mint Vlahov és Florin definíciója, ráadásul felhívja a figyelmet a reáliák egyik lényegi sajátosságára, nevezetesen konnotációjuk korhoz kötött voltára, amely az irodalmi művek értelmezésének és befogadásának is egyik kulcskérdése.

A reáliák – ahogyan azt Drahot-Szabó definíciója is mutatja – a célnyelvi közönség számára ismeretlen tárgyakat, fogalmakat, azaz egyfajta lexikai hiányt jelölnek, ezért idegen nyelvre fordításuk különösen nagy kihívást jelent a fordítónak, akinek magas szintű nyelvtudása mellett széles körű kulturális ismeretekkel, valamint interkulturális kompetenciával is rendelkeznie kell. Az ekvivalens nélküli lexika idegen nyelvre való ültetése során a műfordítónak szubjektív döntések sorát kell meghoznia. Először is azt kell megvizsgálnia, hogy a forrásnyelvi szövegben szereplő reáliák milyen szerepet játszanak a műben, s ennek tükrében kell eldöntenie, mi az, amit mindenképpen meg kell őriznie, illetve mit hagyhat el anélkül, hogy a forrásnyelvi szöveg értelmét megváltoztatná. Az alkalmazandó fordítói stratégiák kiválasztásakor két ellentétes törekvés között egyensúlyoz: egyrészt szeretné megőrizni az idegen reáliát, hiszen az hozzájárul az eredeti mű „couleur locale”-jához, továbbá lehetőséget nyújt arra is, hogy a célnyelvi olvasók forrásnyelvi kultúrával kapcsolatos ismereteit bővítse. Másrészt viszont zökkenőmentesen szeretné beilleszteni a reáliát a célnyelvi szövegbe, azért, hogy gördülékeny, különösebb feldolgozási erőfeszítés nélkül olvasható fordítást hozzon létre.

Látjuk tehát, hogy a reáliák idegen nyelvre ültetése rendkívül összetett, el-
lentmondásoktól sem mentes folyamat, és mivel számos szubjektív tényezőtől függ, fordításukban tetten érhető a fordító személyisége, a célnyelvi kultúrával kapcsolatos tudása, fordítói filozófiája, de még a potenciális olvasóközönség feltételezett háttértudásáról alkotott elképzelése is.

⁶ Drahot-Szabó Erzsébet: *Fordíthatóság, fordíthatatlanság és ami közöttük van*, Szeged, Grimm Kiadó, 2015. 23.

Az *ajtó* című regény vitathatatlanul a magyar irodalom közelmúltjának leg sikeresebb interkulturális kommunikációja volt: több nyelvterületen is – francia, angol, német – kiemelkedő sikert ért el, felkeltve az érdeklődést nemcsak a szerző, hanem a magyar irodalom iránt is. A mű külföldi népszerűsége számunkra különösen érdekessé teszi a regényben szereplő reáliák vizsgálatát. Adódik a kérdés: mi az, ami a regényben szereplő reáliákból „átmegy” a célnyelvi kultúrákba, vagy másképpen fogalmazva, mi az, amit az idegen nyelvű fordítók megőrzésre érdemesnek tartanak a célnyelvi szövegvariánsban.

Amikor *Az ajtó* című regény orosz és francia fordításának összehasonlító vizsgálatát választottam vizsgálatom tárgyául, a nyilvánvaló okon – nyelvtudásomon – túl más is vezérelt. Habár mindkét kultúrával való viszonylatunkban mi voltunk, mi vagyunk a befogadó fél, a velük való interkulturális kommunikációnk az elmúlt hetven-nyolcvan évben ellentétes irányú pályát rajzolt. Ráadásul a két műfordító filozófiája – életkoruk, eltérő kulturális, társadalmi, ideológia hátterük miatt – szintén jelentősen különbözik egymástól. Ezért a regény e két szövegvariánsának elemzése nemcsak a reáliák fordításánál alkalmazott kulturális átváltási műveletek vizsgálatát teszi lehetővé, hanem azt is, hogy a reáliák fordításában szerepet játszó, fent említett szubjektív folyamatokat érzékeltethessem. Az orosz és francia műfordítás kontrasztív vizsgálata segítségével felfedhetők a fordítók egyéni stílusának jellegzetességei, a nyelvpár szerinti fordítói stratégia, az adott korra és kultúrára jellemző fordítási normák. Mielőtt azonban ismertetném elemzésem eredményeit, röviden bemutatom a regény orosz és francia fordításának recepcióját, illetve fordítóját.

Szabó Magda regénye 1987-ben jelent meg, a *Дверь* 2000-ben, a *La Porte* pedig 2003-ban látott napvilágot, azaz mindkét fordításra több mint egy évtizedet kellett várni.

Az orosz műfordítás, bár a magyar irodalom egyik kiváló tolmácsolója, Oleg Rosszijanov⁷ készítette, gyakorlatilag észrevétlen maradt Oroszországban, aminek ékes bizonyítéka, hogy ma már meg sem található a kiadó, a Международная Интеллектуальная Книга katalógusában. Oleg Rosszijanov, aki a II. világháború alatt hadifogságban kezdett magyarul tanulni, közel hatvan éven keresztül szólaltatta meg oroszul íróink, költőink legnagyobbjait – többek között Jókait, Kosztolányit, Móriczot, Mikszáthot, Kafka Margitot, Molnár Ferencet, Ady Endrét, József Attilát, Déry Tibort –, és fordítói tevékenységén túl is sokat tett azért, hogy a szovjet olvasók megismerjék a magyar

⁷ Oleg Konsztantinovics Rosszijanov (1921-2016), műfordító, irodalmár, kritikus, a Moszkvai Írószövetség tagja. A magyar irodalom népszerűsítéséért 1986-ban megkapta a Pro Cultura Hungarica-díjat.

irodalmat: több monográfiát⁸ és számos tanulmányt írt irodalmunk különböző korszakairól, irányzatairól, alkotóiról.

Az oroszországi recepcióval szemben *Az ajtó* francia fogadtatása valószínűleg diadalmenet volt; túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Szabó Magda ezzel a regényével berobbant a francia könyvpiacra.⁹ *Az ajtó* revelációként hatott kritikusokra és olvasókra egyaránt: a szóhasználat nem véletlen, a reveláció szó gyakran felbukkant a könyvismertetőben és -kritikákban, amelyek nem fukarkodtak a dicséretekkel.

A regény 2003 szeptemberében jelent meg a Viviane Hamy¹⁰ kiadó gondozásában, két hónappal később pedig a külföldi regény kategóriában hatalmas fölényrel elnyerte a Femina-díjat.¹¹ Magyar író soha nem ért még el ilyen sikert Franciaországban.

Szabó Magda szerint Osztovícs Levente vitte ki *Az ajtót* a párizsi *Salon du livre* könyvvásárra, ahonnan azzal a hírrrel jött haza, hogy Viviane Hamy szeretné megjelentetni a regényt. *Az ajtó* franciaországi története ezen a ponton mesébe illő fordulatot vett: amikor Viviane Hamy felkérte Chantal Philippe-et¹²

⁸ Ld. Олег Константинович Россиянов: *Венгерская литература после 1917 года*. Москва, Издательство Московского университета, 1961., uő. *Творчество Эндре Ади: трагедия и романтика*. Москва, Наука, 1967., uő. *Реализм в венгерской литературе на рубеже XIX-XX веков*. Москва, Наука, 1983., uő. *Два века венгерской литературы*. Москва, Наследие, 1997. De Rosszijanov írt egy monográfiát Zalka Mátéről is, ld. uő. *Матэ Залка : критико-биографический очерк*. Москва, 1964.

⁹ Igaz, ez már Szabó Magda második antréja volt Franciaországban. Erről lásd egy korábbi tanulmányomat: Körömi Gabriella: *Az ajtó kinyílt. Szabó Magda franciaországi recepciója*. In: *A Selye János Egyetem 8. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának konferenciakötete*. CD ROM. Komárom, Selye János Egyetem, 2017.

¹⁰ A kiadó, amelyet Viviane Hamy 1990-ben alapított, kakukktojásnak számít a francia kiadók között: kicsi, ugyanakkor rendkívül sikeres. Nevezték már a francia könyvkiadás Midaszánának, mert „amihez hozzányúl, az arannyá változik”. Alain Beuve-Méry: Viviane Hamy ou l’art du succès en édition. *Le Monde des livres*, 2007. 07. 12. Saját fordítás. https://www.lemonde.fr/livres/article/2007/07/12/viviane-hamy-ou-l-art-du-succes-en-edition-934580_3260.html (Letöltve: 2017. 10. 15.) A kiadó névadó-alapítója, bár ő maga nem beszél magyarul, irodalmunk lelkes olvasójaként több magyar szerzőt kiadott már Szabó Magda előtt, többek között Kosztolányi Dezsőt, Karinthy Frigyes és Hász Róbertet.

¹¹ Ezt a díjat 1904-ben a legrangosabb francia irodalmi díj, a Goncourt-díj ellensúlyozása céljából alapították, amelynek zsűrijében kizárólag férfiak ülnek. A Femina-díj zsűrijének ezzel szemben csak női tagjai vannak, de nem csak női írókat díjaznak. A külföldi regény kategória, amelyben Szabó Magda is nyert, 1985 óta létezik.

¹² Chantal Philippe (1949-), műfordító, magyar és német szépprózát fordít. Szabó Magda regényei mellett fordított Hász Róbertet és Szerb Antalt is. *Az ajtó* fordítását 2005-ben elnyerte a Nicole Bagarry-Karátson-díjat, a *Katalin utca* fordításáért pedig 2007-ben

a regény fordítására, ő elé tette a kész fordítást, amit nem sokkal a regény magyarországi megjelenése után készített. Szabó Magda egy interjújában így mesélte el a történetet:

[...] kiderült, hogy *Az ajtó*t régen lefordította [Chantal Philippe]. Csak úgy szerelemből. Szerelemből a magyar nyelv iránt, amelyet Kodály-kórusművekből kezdett tanulni Magyarországon, ahol korábban hosszabb időt töltött. Ajánlgatta a könyvet több kiadónak, de hiába. Viviane Hamy, aki végül megjelentette, minderről mit sem tudott. Nem is hallott a regényről egészen addig, amíg Osztovícs Leventével nem beszélt. [...] Chantal olyan beleérzéssel fordította le a könyvet, hogy a nyakába borultam, amikor megérkeztem [Párizsba].¹³

A hatalmas siker tükrében nem meglepő, hogy a kiadó és az író kapcsolata ezzel a művel nem ért véget. *Az ajtó* megjelenése óta eltelt tizenöt év alatt Viviane Hamy hat Szabó Magda regényt adott ki, ezek közül ötöt Chantal Philippe fordításában.¹⁴

Annak ellenére, hogy a magyar szépirodalmi művek külföldi fogadtatását szinte lehetetlen megjósolni, az egyértelműen látszik, hogy nem független a két ország, a két kultúra aktuális viszonyától.¹⁵ A regény iránt tanúsított oroszországi érdektelenség nyilvánvalóan összefüggésben áll azzal, hogy a rendszer-

a Cévennes-díjat. Előbbi Karátson Endre alapította elhunyt felesége, Nicole Bagarry-Karátson, a kiváló fordító emlékére. A díjjal minden évben a legjobb magyar nyelvről franciára átültetett irodalmi mű francia fordítóját jutalmazzák. A Cévennes-díjat a dél-franciaországi Kereskedelmi és Iparkamara hívta életre, a legjobb európai regény és fordítójának díjazására. A nemzetközileg elismert írókból és könyvkiadókból álló szakmai zsűri a független franciaországi könyvesboltok által felterjesztett regények közül választja ki a nyertes művet. Mivel a díjat 2007-ben alapították, Szabó Magda és Chantal Philippe voltak az első díjazottak.

¹³ Nekem az öregség megnyugvást hozott. Interjú Szabó Magdával. 2004. 01. 03. <http://uj szo.com/cimkek/szombati-vendeg/2004/01/03/nekem-az-oregseg-megnyugvast-hozott> (Letöltve: 2017. 11. 05.)

¹⁴ *La ballade d'Iza (Pilátus)*. Ford. Tibor Tardos. 2008. A Chantal Philippe fordításában megjelent öt regény: *Rue Katalin (Katalin utca)*. 2006., *Le faon (Az őz)*. 2008., *Le Vieux Puits (Ókút)*. 2009. *L'Instant-La Créüside (A pillanat)*. 2009. *Abigaël (Abigél)*. 2017.

¹⁵ Hasonlóan vélekedik Takács is, aki Szabó Magda – igaz ugyan, hogy finnországi – fogadtatása kapcsán leszögezi: ahhoz, hogy megértsük, miért annyira alul értékelt az író, nemcsak a célnyelvi kulturális és irodalmi életet, hanem azt a politikai helyzetet is meg kell vizsgálni, amelyben műveinek fordítása megjelent. Ld. Takács Judit: *Szabó Magda finnországi fogadtatása*. In: Körömi Gabriella, Kusper Judit (szerk.): *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*. Eger, Líceum Kiadó, 2018. 257–266. 257. (Jelen kötet.)

váltás után alakult új kiadók egyfajta tartózkodással viseltetnek a volt szocialista országok – köztük Magyarország – irodalma iránt. Amíg a szovjet állami kiadók rendszeresen jelentettek meg klasszikus és kortárs magyar regényeket, a magyar irodalom ismert és relatíve nagy presztizsű volt a Szovjetunióban. Ezzel szemben napjainkban alig jelennek meg magyar művek oroszul, és ami megjelenik, az is szinte észrevétlen marad.

Ezzel éppen ellentétes irányú folyamat játszódott le francia-magyar kulturális viszonylatban: a múlt század második felében a francia átlagolvasók nem nagyon olvas(hat)tak magyar szépirodalmat, de a '80-as évek közepétől kezdődően, nyilván nem függetlenül a Magyarországon végbemenő politikai változásoktól, a Franciaországban kiadott magyar irodalmi alkotások száma fokozatosan nő, néhány szerzőnk ma már kimondottan népszerű, egyes francia értelmiségi körökben pedig divat magyar írókat olvasni.

Ha *Az ajtót* közvetlenül a hazai megjelenése után fordították volna le e két idegen nyelvre, valószínűleg más fogadtatásra lelt volna az akkori Szovjetunióban és Franciaországban, mint a XXI. század elején. Amíg a mű megjelenése idején a francia olvasók nem sokat tudtak a magyar kultúráról, történelemről, egy orosz átlagolvasó könnyedén megértette volna a korpuszban szereplő reáliák egy részét, hiszen a feladó és a befogadók azonos ideológiai-politikai környezetben éltek, sokkal kisebb volt a köztük levő kulturális távolság, mint ma.

Az orosz és francia recepció, valamint a két fordító és fordítás bemutatása után térjünk vissza elemzésünk tárgyához, a regényben szereplő reáliák vizsgálatához. A reáliák csoportosítására a legtöbb kutató még ma is Vlahov és Florin tipológiáját alkalmazza, habár az empirikus vizsgálatok azt bizonyítják, hogy a konkrét korpusz függvényében új kategóriákat is be lehet vonni az elemzésekbe.¹⁶

A tanulmány elején idézett Drahota-Szabó definíció alapján 136 reáliát határoztam meg a regényben, amelyeket Vlahov és Florin csoportosításából kiindulva, de azt kiegészítve, tizenegy kategóriába soroltam. Az 1. táblázat az elemzett reáliák típusainak megoszlását mutatja, előfordulásuk gyakorisága szerint.

¹⁶ Ld. Drahota-Szabó Erzsébet: *Fordíthatóság, fordíthatatlanság és ami közötté van.* ill. Vermes Albert: A relevancia-elmélet alkalmazása a kultúra-specifikus kifejezések fordításának vizsgálatában. *Fordítástudomány*, VI/2.

1. táblázat: Az elemzésben szereplő reáliák típusai

Reáliák típusa	db
Mindennapi élet	49
Személyek	25
Történelem	16
Politikai élet	11
Művészet és kultúra	11
Munkatevékenység	6
Közigazgatás	7
Földrajz	4
Intézmények	3
Hatalmi szervek	3
Pénz	1
Összesen	136

Látható, hogy *Az ajtó* kimondottan gazdag a mindennapi élet – étel-ital, öltözet, bútor, edény stb. – reáliáiban, ami a regény témájával magyarázható. A személynevek nagy száma sem véletlen, hiszen Emerenc saját holdudvarral rendelkezik: ahogyan egyre közelebb kerül az írónőhöz, úgy egyre több szereplőt hoz magával a történetbe.

Első pillantásra meglepőnek tűnhet, hogy, bár a regény explicit módon nem foglalkozik társadalmi-politikai kérdésekkel, az e terület különböző kategóriáiba – közigazgatás, hatalmi szervek, politikai élet, intézmények – tartozó reáliák együttes száma jelentős. A regény cselekménye a hatvanas-hetvenes évek Magyarországon játszódik, amikor – ez a diktatúrák sajátossága – az élet minden területét, még a magánszférát is áthatotta a politika, az ideológiai harc. Ez a korhangulat tükröződik *Az ajtó*ban is, amely fiktív önéletrajzi regény, és amelynek Magduska nevű írónője rokonságot mutat Szabó Magdával.¹⁷ A regény által felölelt közel két évtized a regénybeli írónő életében (is) alapvető fordulatokat hozott: a tiltás és elhallgatás évtizede után váratlanul a támogatott, és, tegyük hozzá, az elismert írók közé került. Nem véletlen tehát, hogy a mű számos politikai konnotációval bíró szót és kifejezést tartalmaz.

¹⁷ *Az ajtó* fiktív önéletrajzi elemeinek referencialitását illetően ld. Kuser Judit: *Rongált arcok, zárt terek. Identitás és újrakonstruálás Szabó Magda Az ajtó és a Régimódi történet című regényeiben*. In: Körömi Gabriella, Kuser Judit (szerk.): *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*. Eger, Líceum Kiadó, 2018. 27–49. 27. (Jelen kötet.)

A kultúraközvetítés legfontosabb kérdése az, milyen lexikai-grammatikai átváltási műveleteket alkalmaz a fordító a „lefordíthatatlan” fordítására. Venuti nyomán a legtöbb kutató úgy véli, hogy a fordító rendelkezésére álló összes lehetőség két átváltási műveletre, a honosításra vagy az idegenítésre vezethető vissza.¹⁸ Míg a honosítás tágabb értelemben a kultúraspecifikus elemek eltüntetésére, adaptálásra használatos, addig az idegenítés, a célnyelvi konvenciók megsértése árán, az eredeti kulturális kontextus megőrzését jelenti. Az, hogy melyik stratégiát részesíti előnyben a fordító, nemcsak fordítói gyakorlatától, mesterségbeli tudásától, de az adott nyelvpártól is függ: Klaudy¹⁹ szerint a kevésbé elterjedt nyelvekről a szélesebb körben elterjedt nyelvekre történő fordítás során inkább honosítás, ellenkező irányban inkább idegenítés figyelhető meg a célnyelvi szövegekben. Ugyanakkor, ahogyan azt Albert megállapítja, a két stratégia alkalmazása az adott kortól is függ:

Ma már inkább az az elfogadott álláspont, hogy a fordításnak igenis meg kell őriznie egy kis „idegenítést”, idegenszerűséget (francia szóval étrangeté-t): egyáltalán nem baj, sőt kimondottan előny, ha a fordításon meglátszik, hogy nem eredeti francia, angol, német, orosz stb. szöveg, hanem fordítás. A fordítást fordításként kell tehát olvasnunk és elfogadnunk, mert ahogy a szobron vagy a festményen nem kérjük számon magát a modellt, a fordításon sem szabad számon kérnünk az eredeti szöveget.²⁰

Az elmúlt évtizedek műfordítói gyakorlatában valóban érzékelhető az „idegen íz” megőrzésére irányuló törekvés. Ez az erősödő tendencia véleményem szerint összefüggésben áll a globalizációval; az inter- és transzkulturalitás talán még sohasem jelent meg az ember életében ennyire közvetlenül, a mindennapok részévé vált, így egyre nagyobb az igény a különböző kultúrákról szerzett ismereteink bővítésére.

Az *ajtó* című regényben szereplő reáliák fordítása esetében is igazolható ez az állítás: a 136 reáliából Oleg Roszszijanov és Chantal Philippe 86-ot (63 %) honosító, 50-et (37%) pedig idegenítő átváltási művelettel fordított oroszra, illetve franciára. Az egyezés nyilván véletlen egybeesés, de azt bizonyítja, hogy,

¹⁸ Bár Venuti dichotómiája eredetileg etnikai töltéssel rendelkezett, mára a két kifejezés semleges elemzési kategóriává vált. Ld. Lawrence Venuti: *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London and New York, Routledge, 1995.

¹⁹ Ld. Klaudy Kinga: *A nyelvi és a kulturális szimmetria hatása a fordításra*. In: Gaál Zsuzsanna (szerk.): *Nyelvészet, művészet, hatalom. Írások Tóth Szergej tiszteletére*. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2015. 70–77.

²⁰ Albert Sándor: *„A fővényre épített ház.” A fordításelméletek tudomány- és nyelvfilozófiai alapjai*. Budapest, Áron Kiadó, 2011, 77.

noha mindketten arra törekedtek, hogy természetesen hangzó, gördülékeny célnyelvi szöveget állítsanak elő, fontosnak tartották az eredeti kulturális kontextus bizonyos elemeinek megőrzését.

A 2. táblázat a honosító ill. idegenítő átváltási művelettel fordított reáliák számát reáliatípusonként mutatja be a két szövegvariánsban.

2. táblázat: Honosító és idegenítő átváltási művelettel fordított reáliák száma reáliacsoportonként

Reáliák típusa	Honosító		Idegenítő	
	<i>Дверь</i>	<i>La Porte</i>	<i>Дверь</i>	<i>La Porte</i>
Mindennapi élet	48	45	1	4
Politikai élet	10	8	1	3
Történelem	8	7	8	9
Munkatevékenység	6	5	0	1
Művészet és kultúra	5	6	6	5
Intézmény	3	3	0	0
Személyek	2	5	23	20
Földrajz	2	3	2	1
Közigazgatás	1	2	6	5
Hatalmi szervek	1	2	2	1
Pénz	0	0	1	1
Összesen	86	86	50	50

Mindkét fordító az intézmények, a mindennapi élet és a munkatevékenységek esetében alkalmazott legnagyobb arányban – 90 % felett – honosító átváltási műveleteket. A művészeti és történelmi reáliák esetében ez a szám 50 % körül alakul. Mindez azt bizonyítja, hogy a magyar valóság ábrázolásában a fordítók nem terhelik feleslegesen az olvasók befogadási kapacitását.

Rosszijanov és Philippe hétféle honosításai átváltási műveletet alkalmazott a reáliák célnyelvre való átültetése során, ezek előfordulási gyakoriságát a 3. táblázat tartalmazza.

A leggyakoribb honosító eljárás mindkét szövegvariánsban az általánosító fordítás volt, ezt az orosz szövegvariánsban a reáliák használata, míg a franciában a magyarázat betoldása követi.

A számok azt mutatják, hogy mindkét fordító igyekezett elkerülni az eredeti szövegtől való legnagyobb elszakadást jelentő átváltási műveleteket: egyikük

sem alkalmazta a jelentések felcserélését, az antoním fordítást, és grammatikai cserét is csak Chantal Philippe hajtott végre, ő is csak egyetlen alkalommal.

3. táblázat. *A honosító átváltási műveletek típusainak száma*

Honosító művelet	<i>Дверь</i>	<i>La porte</i>
Általánosítás	54	48
Reália	14	1
Jelentés, magyarázat betoldása	9	23
Teljes átalakítás	6	6
Kihagyás	2	3
Jelentés szűkítése	1	4
Grammatikai csere	0	1
Összesen	86	86

Az alábbiakban néhány példával szeretném illusztrálni mindazt, amit a reáliafordítások szubjektív tényezőiről fentebb írtam. A nyilvánvaló közös tendenciák ellenére a két fordító sok esetben eltérő átváltási műveleteket használ, amelyekben nemcsak a magyar nyelvről, kultúráról és történelemről szerzett tudásuk, hanem társadalmi-politikai közösségük is tükröződik.

Ez utóbbi egyértelmű hatást gyakorolt a társadalmi-politikai élet reáliáinak fordítására; ez az a kategória, ahol a legjelentősebb különbség mutatkozik a két szövegvariáns között. Ezeket a reáliákat az orosz fordító és az olvasók egy része – a homo sovieticusok – nem egyszerűen ismerik, de közvetlen tapasztalattal is rendelkeznek róla, a fiatalabb olvasók pedig történelmük részeként tanultak róla. Ilyen, a szocialista korból származó reália található az alábbi példában:

(1) „[...] az **utcabizalmi**, a tanácsstag úgy tartotta számon, mint egy elemi csapást [...]”²¹

„В совете, **домовом комитете** иначе, как на Божье наказание, на нее уже и не смотрели; [...]”²²

„[...] **le délégué de rue**, le conseiller de quartier la considéraient comme un fléau de la nature [...]”²³

²¹ Szabó Magda: *Az ajtó*. Budapest, Magvető, 1987. 130. A regény idézetei e kiadásból származnak, a továbbiakban a főszövegben oldalszámmal jelölöm a hivatkozás helyét.

²² Магда Сабо: *Дверь*. Ford. Oleg Rosszijanov. Москва, МИГ, 2000. 75. Az orosz fordítás idézetei e kiadásból származnak, a továbbiakban oldalszámmal jelölöm a hivatkozás helyét.

²³ Magda Szabó: *La Porte*. Ford. Chantal Philippe. Éditions Viviane Hamy, 118. A francia

Mindkét fordító honosító eljárást alkalmaz. Chantal Philippe körülbelüli, általánosító fordításhoz folyamodik, amit – bár egy nem létező fogalmat kreál (hozzávetőleges fordításban ’az utca képviselője’) –, könnyen dekódolhatnak a francia nyelvű olvasók. Ugyanakkor a kifejezés az átalakítás során teljesen elvesztette erőteljes politikai-ideológiai konnotációját. Mivel az utcabizalmi pozíciót mint igazgatási segédszervezetet szovjet mintára, a lakosság ellenőrzésére és megfigyelésére hozták létre a nagyvárosokban, nem meglepő, hogy Rosszijanov a Szovjetunióban használatos kifejezéssel fordítja a magyar szót, ez utóbbi valószínűleg a szovjet reália honosításaként született.

Ezt a megoldást Rosszijanov 14 reália esetében alkalmazza, ezek kivétel nélkül a társadalmi-politikai reáliák csoportjába tartoznak (például *békekölcsön*/подписаться, *közmunka*/общественная работа, *téesz*/кооператив, *Tanács*/совет stb.). Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy a politikai reáliák fordításánál az orosz fordító lépéselőnyben van: kultúrája, történelme segíti egyrészt a saját munkáját, másrészt az olvasók befogadását.

Ez a reáliafordításoknál nagyon ritkán alkalmazható megoldás, a forrásnyelvi reália célnyelvi reáliával való behelyettesítése csak abban az esetben alkalmazható, ha közös tapasztalat, azonos konnotáció áll mögöttük. A regény ezen reáliáiban nem a nyelv- és kultúráközösség, hanem az azonos politikai-ideológiai közösség teszi lehetővé a megfeleltetést: a szocialista táborhoz tartozó országok – köztük hazánk is –, a szovjet rendszer számos elemét, intézményét átvették, azok elnevezését saját nyelvükbe integrálták. Az eredeti szovjet reáliák honosított formái meggyökeresedtek a magyar nyelvben, hiszen közel fél évszázadon keresztül történelmünk, politikai berendezkedésünk szerves részei voltak. Ez a jelenség azt bizonyítja, hogy a XX. század második felében, a szocializmus időszakában, orosz-magyar viszonylatban mi voltunk a befogadó fél.

Nyilvánvaló, hogy ezt a stratégiát Philippe a francia olvasók eltérő társadalmi-politikai háttere és ismeretei miatt nem alkalmazhatja, e reáliák fordításánál neki a klasszikus honosító eljárások közül kell választania.

Habár politikai-társadalmi konnotációjú kifejezések esetében francia reáliák nem állnak a fordító rendelkezésére, van Szabó Magda regényében egy olyan reália, amit Chantal Philippe is reáliával tudott fordítani. Ez a példa számunkra különösen érdekes:

(2) „[...] **sujtásos** dolmányú [...] őseim [...]” (6.)

„Мои предки [...] **в шитых серебром доломанах** [...]” (5.)

„[...] mes aïeux [...] vêtus de dolmans **soutachés** [...]” (8.)

fordítás idézetei e kiadásból származnak, a főszövegben oldalszámmal jelölöm a hivatkozás helyét.

Az orosz fordító ez esetben általánosító fordítást alkalmaz ('ezüsttel kivarrt dolmányban'). A francia fordító viszont olyan francia reáliát használ, amely magyar eredetű jövevényszó a francia nyelvben. A *soutache* [sutaʃ] első írott megjelenése 1838-ra datálható, és a magyar *sujtás* szóból származik,²⁴ valójában a magyar reália transzkripciójából született. A szóátvételnek történelmi okai vannak. Bercsényi Miklós fia, Bercsényi László a rodostói magyar emigránsokból szervezett egy önálló huszárezredet, ami a később Európa-szerte híressé vált francia könnyűlovasság alapját képezte. A magyar katonák több olyan szót is meghonosítottak a francia katonai nyelvben, amelyek még ma is használatosak, például a chaco/csákó, colpaque/kalpag, sabre/szablya, hussard/huszár. Ezek a francia kultúrában külső, idegen reáliáknak számítanak, és arról tanúskodnak, hogy volt olyan kor és szakterület, amelyben a magyar a kibocsátó, a francia pedig a befogadó kultúra volt.

A két utolsó, honosító eljárásra hozott példa eltér az eddigiektől, mert fordításuk új, eddig még nem tárgyalt problémákat vet fel. Az első példamondatban szereplő reália egy tájszó. Mivel a tájszavak nem találhatók meg a köznyelvben, szépirodalmi szövegekben való használatuk legfontosabb funkciója az, hogy hangsúlyozzák a nyelvhasználat sztenderdtől eltérő voltát, ezért fordításuk újabb kihívás elé állítja a fordítót: sztenderd célnyelvre fordítsa azokat, vagy ha nem, milyen nyelvváltozatnak feleltesse meg a forrásnyelvi kifejezéseket?

Az *ajtóban* ez a kérdés csak egy, a mindennapi élethez kötődő tájszó kapcsán merül fel, amit mindkét fordító honosító átváltási művelettel fordít:

(3) „[...] ha **pustolt**, felismerhetetlenné álcázta magát [...]” (23.)

„[...] **выходя на уборку**, преображалась до неузнаваемости.” (15.)

„[...] **quand le vent soufflait**, elle s'emmitouflait jusqu'à en être méconnaissable [...]” (24.)

A *pustol* a debreceni cívisnyelv szókincsébe tartozik, jelentése: „(Hó szélben) csapkodva hull.”²⁵ Rosszijanov vagy nem ismeri a szó jelentését, vagy nem tulajdonított neki különösebb jelentőséget, mindenesetre elhagyja a reáliát, és általánosító, kontextuális fordítást alkalmaz, amelyből hiányzik az időjárásra való utalás (hozzávetőleges fordításban 'amikor kiment takarítani'). Chantal Philippe valószínűleg alapos kutatómunkát végzett, mert tisztában van

²⁴ Alain Rey (szerk.): *Le Grand Robert de langue française*. Paris, Dictionnaires Robert, 1992. 8. kötet. 904.

²⁵ Kálnási Árpád: *Debreceni cívis szótár*. Debrecen, A Debreceni Egyetem Magyar Nyelv-tudományi Intézetének kiadványai, 2005. 691.

a cívis nyelvjáráshoz tartozó kifejezés jelentésével, amit a magyarzó fordítás el is árul ('amikor fúj a szél'). Sztenderdizáló (neutralizáló) stratégiát alkalmaz, amelynek során a forrásnyelvi tájszót sztenderd francia nyelvre fordítja, és semmilyen módon nem érzékelteti, hogy tájszóról van szó. Döntése a nyilvánvaló stílári veszteség ellenére is érthető, hiszen a szónak nincs különösebb funkciója a szövegben.

Az utolsó példát – amit a sujtás szó kapcsán fentebb részben már idéztem – azért választottam, mert rámutat a reáliák fordítása kapcsán felmerülő első és legfontosabb problémára: hogyan tud a fordító reáliaként azonosítani egy adott kifejezést?

(4) „[...] **fátermörderes**, sujtásos dolmányú [...] őseim [...]” (6.)

„Мои предки [...] в тугих стоячих воротничках, в шитых серебром доломанах [...]” (5.)

„[...] mes aïeux **parricides**, vêtus de dolmans soutachés [...]” (8.)

A *fátermörder* napjainkra teljesen elavult szó, ami a német nyelvből került a magyarba, azaz idegen reália, eredetileg apagyilkost jelent. A fátermörder magas, álló gallér, amit főleg frakkhoz viseltek, és amelynek mereven elálló csücskei eltakarták az arc egy részét.²⁶ Rosszijanov felismerte a reáliát és magyarzó-értelmező fordítással fordította oroszra ('feszés, álló inggallérban'). Chantal Philippe megoldása nyilvánvalóan félrefordítás: a fordító felismerte a német szót, de mivel nem reáliaként azonosította, lefordította franciára, így a regénybeli író ősei apagyilkosokká váltak a francia szövegvariánsban.

Annak ellenére, hogy mindkét fordító előnyben részesíti a honosító átváltási műveleteket, egyikük sem mond le arról, hogy szélesítse a célnyelvi olvasók ismereteit a magyar kultúráról. Ezért viszonylag sok (50) reáliát valamilyen idegenítő átváltási művelet alkalmazásával tartanak meg a célnyelvi szövegben. (Az idegenítő átváltási műveletek számát is a 2. táblázat mutatja.)

Hasonló fordítói filozófiáról tanúskodik a magyar személynevek megtartása, amelyek legfontosabb funkciója az identifikáció. Mivel ugyanaz a név több különböző nyelvben is egyformán azonosíthatja jelöltjét, ezért a személyneveket általában nem szokták lefordítani.

²⁶ A névadás francia eredete kapcsán ld. Kaló Krisztina: *Fordítható-e a kultúra? Megoldások Szabó Magda Az ajtó című regényének angol fordításában*. In: Körömi Gabriella, Kúspér Judit (szerk.): *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*. Eger, Líceum Kiadó, 2018. 227-234. 231. (Jelen kötet.)

A korpuszban viszonylag magas (50 % körüli) azoknak a történelmi, művészeti és közigazgatási reáliáknak az aránya, amelyeket mindkét fordító idegenítő átváltási művelettel közvetített.

A két idegen nyelvű szövegvariánsban négy idegenítő átváltási műveletet azonosítottam, ezek előfordulását a 4. táblázat tartalmazza.

4. táblázat. Az idegenítő átváltási műveletek típusainak száma

Idegenítő művelet	Дверь	La Porte
Transzkripció / transliteráció	39	8
Tükörfordítás	10	19
Átvétel idegen szóként	1	0
Közvetlen átvétel	0	23
Összesen	50	50

A táblázat adatai azt mutatják, hogy az idegenítő átváltási műveletek terén jelentős különbség mutatkozik a két fordító gyakorlata között. Az orosz fordító leggyakrabban a transliterációt alkalmazza, ami egy adott nyelvről egy eltérő betűtípusú nyelvre történő átírást jelent. Mivel az orosz a cirill ábécé egyik változata, a magyar szavak csak úgy őrizhetők meg az orosz szövegben, ha a fordító cirill betűkkel átírja azokat. Ez a művelet értelemszerűen nem alkalmazható franciára fordítás esetén, helyette a közvetlen átvétel vagy a transzkripció használatos. A részben közös betűkészlet magyarázza a közvetlen átvételek nagy arányát, amelyek elsősorban a személyneveknél jelennek meg (például *Adél, Adélka, Brodarics, Éva, Arany, Horthy, Rákosi*), csakúgy, mint a transzkripció, ami a reália mechanikus átvételét jelenti a célnyelv grafémáinak felhasználásával, a forrásnyelvi fonetikai formához legközelebb álló formában. A francia szövegvariánsban ez utóbbi nemcsak a személyneveknél (például *Emerenc/Emerence, Petőfi/Petőfi, Magduska/Magdouchka*), hanem a közigazgatási reáliáknál (például *Kőbánya/Köbánya, Vérmező/Vérmező*) is előfordul.

Nézzünk néhány olyan reáliát, amelyeknél a két fordító eltérő stratégiát választott, azaz egyikük honosította, másikuk megőrizte a magyar reáliát. A legtöbb ilyen példa érthető módon a politikai reáliák csoportjába tartozik, ezen a téren Chantal Philippe egyértelműen arra törekszik, hogy minél kevesebb erőfeszítésre készítse olvasóit. Nézzük, milyen honosító átváltási műveletekkel próbálja minimalizálni az idegenséget:

- (5) „[...] odadugtam az **ávó**st [...]” (134.)
 „[...] a потом **авоша** я пустила [...]” (77.)
 „[...] j’y ai fourré **le type de la Sûreté** [...]” (122.)

Az orosz fordító a reália fordítása során két idegenítő eljáráshoz is folyamodik: egyrészt transliterációt alkalmaz, ami megőrzi a reália idegen jellegét, másrészt végjegyzetben megmagyarázza a szó pontos jelentését. Chantal Philippe láthatóan nem tulajdonít ekkora jelentőséget a reália erősen korhoz kötött politikai-ideológiai konnotációjának, ami az általánosító fordítás során el is vész. Nem biztos, hogy ez volt a megfelelő döntés: a francia szövegben semmi nem utal arra, hogy itt nem egyszerűen egy állambiztonsági munkát végző személyről, hanem a hatalom erőszakszervezetének egyik tagjáról van szó. Márpedig Emerenc jelleméről sokat elárul az, hogy politikai hovatartozástól függetlenül mindig minden bajbajutottnak segít, legyen az elnyomó vagy elnyomott: orosz katona, német katona, ávós, kommunista vagy állítólagos nyugati kém.

Az idegenség kiküszöbölésére szolgáló honosító átváltási műveletek egyike a kihagyás, amelynek során a fordító nem emeli át a forrásnyelvi reáliát a célnyelvi szövegbe. Ezt az eljárást csak akkor célszerű alkalmazni, ha a reáliának nincs dramaturgiai funkciója a műben.

(6) „Akit szeretett, azt eltemették, valóban nem ment ki a **Mező Imre útra**.” (184.)

„Что на улице **Имре Межэ** не пошла, на похороны того, кого любила?” (104.)

„Ceux qu'elle avait aimés reposaient sous terre.” (167.)

Rosszijanov ebben az esetben is dupla idegenítést végez: transliterál, majd végjegyzetben elmagyarázza, hogy az adott utcanév alatt a Magyar Munkásmozgalmi Panteon értendő. Philippe elhagyja a reáliát, vélhetően azért, mert bár egyértelműen utal Emerenc szerelmének politikai jelentőségére, ideológiai konnotációja a cselekmény szempontjából lényegtelen.

Nézzünk néhány példát a nem politikai reáliák fordítására, ahol az azonos politikai berendezkedés már nem jelent segítséget az orosz fordítónak és befogadóknak. Kezdjük a regény legfontosabb mindennapi élettel kapcsolatos reáliájával, ami Emerenc jellemábrázolásának fontos eszköze:

(7) „[...] **komatálba** mérte ki az ételt bárkinek, akiről az utca hírmondója közölte, ráférne valami tápláló ennivaló.” (23.)

„[...] попадалась она [...] с большой **миской** под крышкой; я сразу понимала: еду кому-то несет, о ком толкуют, что совсем без сил, хорошо бы подкормить.” (15.)

„[...] à tous ceux qui, selon la rumeur publique, avaient besoin de nourriture reconstituante elle attribuait une portion mesurée dans **un plat de marraine**.” (23.)

Szabó Magda Szent Mártával rokonítja hősnőjét, „akinek élete szüntelen segítség és munkálkodás” (31.), a komatál pedig Emerenc feltétel nélküli segítőkészségének szimbolikus tárgya, ami sokszor felbukkan a szövegben. Ezért meglepő, hogy Rosszijanov általánosító fordítást alkalmaz, amikor a миска (tál), illetve a tál tartalmától függően esetleg a суповая миска (levesestál) szóval fordítja a reáliát. Chantal Philippe fontosnak tartja a komatál regényben betöltött szerepét, ezért megőrzendőnek tartja a reáliát. A célnyelvi szövegben idegenítő átváltási műveletet, még hozzá tükörfordítást alkalmaz. Mivel ennek eredménye egy olyan kifejezés, ami, bár érthető, semmilyen jelentéssel nem bír a franciák számára, ezért lábjegyzetben el is magyarázza a komatálhoz kötődő népszokást.

Végezetül vizsgáljuk meg a lábjegyzetek használatát, amelyek szintén az idegenítő átváltási műveletek közé tartoznak. A lábjegyzetek legfőbb célja az, hogy a túl hosszú, a regény szövegébe valamilyen okból nem beilleszthető, de a befogadást segítő magyarázatot, értelmezést a szövegtől elkülönítve megadják, azaz úgy segítik a megértést, hogy közben felhívják a figyelmet a szöveg idegenségére. A lábjegyzetek használata a kiadók gyakorlatától is függ, de általánosságban elmondható, hogy – mivel megtörik az olvasás folyamatát – ma már ritkábban használatosak a műfordításokban, mint akár két-három évtizeddel ezelőtt.

A lábjegyzetek használata terén is jelentős különbség fedezhető fel a két fordítói filozófia között. Oleg Rosszijanov végjegyzeteket használ, amik nehézkessé teszi az olvasást, így napjainkban divatjamúlt eljárásnak számítanak. A végjegyzetek használata, nyelvezete, didaktikus jellege, valamint kimagaslóan nagy száma (65) vélhetőleg Rosszijanov rendkívül hosszú, közel hat évtizedes fordítói gyakorlatának, a megszokott és jól bevált eljárásnak a következménye.

Ezzel szemben Chantal Philippe a zökkenőmentesebb olvasást biztosító lábjegyzeteket használja a magyarázó szövegek betoldására, és ezekből is keveset (13) találunk a szövegben.

Az 5. táblázat mutatja a jegyzetekkel magyarázott reáliák számát reáliacsoportonként.

5. táblázat. A vég- és lábjegyzetekkel magyarázott reáliák száma reáliacsoportonként

Reáliák típusa	Дверь	La Porte
Művészet és kultúra	6	3
Történelem	5	4
Személyek	4	2
Földrajz	4	2
Mindennapi	1	1
Intézmény	1	0
Pénz	1	0
Politikai	1	1
Összesen	23	13

A két műfordításban található vég- és lábjegyzetek száma közötti feltűnően nagy különbség is az eltérő fordítói filozófiából ered. Rosszijanov a legkülönbözőbb kultúrákból származó reáliákat is magyarázattal lát el (például *Murano, Hoffmann, Giono, Schopenhauer, Canossa, Sparafucile, Elfújta a szél*), és nemcsak reáliákat, hanem idegen eredetű vagy idegen nyelvű szavakat (például *amnézia, páternoszter, toujours*) is. Mindebből arra következtethetünk, hogy Rosszijanov a fordítók kultúráközvetítő szerepét nem kizárólag a forrásnyelv-célnyelv viszonylatában értelmezte.

Az orosz szövegvariánsban szereplő 65 végjegyzetnek közel harmada (23) kötődik magyar reáliákhoz, így természetesen csak ezeket vizsgáltam. A számok azt mutatják, hogy Rosszijanov minden reáliacsoportban több jegyzetet használ francia kollégájánál. Magyarázattal lát el például olyan reáliát (*fillér*) is, amelynek jelentése a kontextusból könnyen kikövetkeztethető. Ráadásul végjegyzetei körülményesek, felesleges körülírást tartalmaznak, túl didaktikusak (például *подразумевается*/értetődik, *имеются в виду*/szem előtt kell tartani, *речь идет о...*/arról van szó, hogy... stb.), és gyakran olyankor is lábjegyzethez folyamodik, amikor arra nincs is igazán szükség. Ki ne hallott volna példának okáért a Tádzs Mahalról vagy Agamemnonról?

Megállapítható, hogy Rosszijanov jegyzetelési gyakorlata elég következetlen, olyan, mintha személyes érdeklődése vezetné, és nem a szöveg, a konkrét kontextus. Erre példa az 55. végjegyzet is, ami a Nagyúrral viaskodó harcoshoz kapcsolódik, és amely egyértelműen Rosszijanov irodalmi ízlését tükrözi. Ady szenvedélyes kutatójaként²⁷ nemcsak azt közli, hogy egy Ady-versből száрма-

²⁷ Egy interjúban így vallott: „Lelki rokonságot érzek iránta. Ady a rokonom.” Ld. http://nol.hu/kultura/20100702-ady_endrerokona-722841 (Letöltve: 2017. 10. 19.)

zik a kifejezés – aminek a címét meglepő módon nem adja meg –, de feltünteti a költő születésének és halálának az évszámát, és egy félmondatban azt is összefoglalja, mit szimbolizál a vers.

Rosszijanov következtelenségét bizonyítja az is, hogy részletes magyarázattal lát el olyan reáliákat, amelyek ugyan hangulatteremtő szerepet töltenek be a regényben, de fontos dramaturgiai, ismeretterjesztő vagy kultúraközvetítő funkcióval nem bírnak (például *magyar barokk*, *parasztkorok*, *a Sziget*). Ezzel szemben nem fűz magyarázatot olyan reáliákhoz, amelyek ismerete szükséges lenne a hozzájuk kapcsolódó többlettartalom megértéséhez (például *komatál*, '45, *Köjál*).

Chantal Philippe jegyzetelési gyakorlata ezzel szemben rendkívül következetes. Kizárólag reáliákat lát el jegyzetekkel, és kizárólag magyar reáliákat. Csak azokhoz a reáliákhoz fűz magyarázatot, amelyek konnotációja fontos a regény cselekménye, a szereplők jellege, a korhangulat érzékeltetése szempontjából. Napjaink jegyzetelési gyakorlatának megfelelően Philippe lábjegyzetei tömörek, informatívak, neutrálisak. Úgy tűnik, mintha potenciális olvasóit tájékozottabbnak tartaná orosz kollégájánál: nem fűz megjegyzést azon történelmi személyekhez, akikről a franciák tanulmányaik során hallhattak (például *Ferenc József, IV. Károly*).

Egyes jegyzetekben tetten érhető a két fordító életkorából adódó különbség is. Ilyen például a „Emerenc hazakísért, mintha Kőbányára indulnék gyalog” (85.) mondathoz fűzött jegyzet. A közigazgatási reália az adott kontextusban a nagy távolságot hivatott érzékeltetni, ennek megfelelően Rosszijanov végjegyzete azt emeli ki, hogy Budapest egyik messzi külvárosáról van szó („Кёбаня — дальняя окраина Будапешта.” 20. végjegyzet), ellenben Philippe, a mai befogadók nézőpontjának tükrében a külvárosi metró végállomásaként határozza meg („Terminus de métro en banlieue.” 78.). Az orosz végjegyzet sokkal inkább összhangban áll a mondat konnotációjával, egyrészt azért, mert megfelel a magyar mondat hiperbolikus jellegének, másrészt azért, mert a regény cselekményének idején a Kőbánya-Kispest metróállomás még nem is létezett. Ráadásul a francia olvasók számára a külvárostartóló metróvonal végállomása az eredetinel nagyobb távolságot sugall.

Tanulmányom csak néhány fontos elemét villantja fel a reáliáfordítás szer-
teágazó problémakörének, különös tekintettel annak szubjektív tényezőire.
Elemzésem korpuszául nem véletlenül választottam *Az ajtó* című regényt, hi-
szen ha igaz az, hogy minden nemzet számára fontos, milyen kép él róla a
világban, úgy Szabó Magda regénye kétségtelenül a rólunk alkotott kép egyik
fontos mozaikdarabja, ami nem kerülhetett volna a helyére fordítói nélkül.

Habár érezhetően másként gondolkodnak, másként fordítanak, mást tartanak
fontosnak kiemelni a magyar kultúrából, Oleg Roszszijanov és Chantal Philippe
fordítása egyaránt kiváló munka, és nem csak a kultúraközvetítés szempont-
jából. Láttuk, hogy *Az ajtó* francia recepciója igazi sikertörténet, ami remél-
hetőleg még nem ért véget. Ahogyan André Clavel írta: „Nem, már nem lehet
visszazárni ezt a felejthetetlen *Ajtót*, ami 2003-ban kinyílt [...]”²⁸ Szomorú, és
a magyar irodalom szempontjából különösen fájó, hogy a regény oroszországi
fogadtatásáról ugyanez nem mondható el.

²⁸ André Clavel: Emerence, sœur de la Félicité de Flaubert. *Le Temps*, 2003. 09. 27. Sa-
ját fordítás. <https://www.letemps.ch/culture/2003/09/27/emergency-soeur-felicite-flaubert>
(Letöltve: 2017. 10. 02.)